

Valkhofnieuws: Verschijnt 4 x per jaar en is een uitgave van de Valkhofvereniging

VALKHOF
VERENIGING

Valkhofvereniging

ISSN-nr: 1382-3760

Redactieadres: Valkhofnieuws Postbus 1390 6501 BJ Nijmegen

Artikelen: Aanleveren - indien mogelijk - op diskette (Word)
De redactie kan artikelen inkorten of niet plaatsen

Redactieleden: P. Hoos, M. Schenkels (free-lance), M. Vollebregt (hfd.red.)

Valkhofvereniging

Lidmaatschap: Postbus 1390

6501 BJ Nijmegen

Contributies: € 15,- voor het verenigingsjaar 2002
Postbank 44.38.363

t.n.v. Valkhofvereniging Nijmegen

Bestuursleden: Voorzitter: E.F.M. Boshouwers
Secretaris: M.A.P. Vollebregt Vice-
voorzitter: [F.G.A.J.M. Geertsen](#)
Penningmeester: H.A.P. Linssen
Algemeen: J.A.M. de Groot

Valkhofkapel: Kostenloze openstelling van 1 april tot 1 oktober op
Woensdag- en zondagmiddagen van 14:00 tot 16:00 uur
Conservator drs E.F.M. Boshouwers - tel.: 024 - 3232587
Groenewoudseweg 49 6524 TP Nijmegen

Internetadres: www.valkhof.nl

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD EN/OF OPENBAAR GEMAAKT WORDEN
D.M.V. DRUK, FOTOKOPIE, MICROFILM OF OP WELKE WIJZE DAN OOK, ZONDER VOORAFGAANDE
TOESTEMMING VAN DE REDACTIE VAN VALKHOFNIEUWS

Door Maurice Vollebregt

De lange geschiedenis van het Valkhof is haast onuitputtelijk en daardoor een bron voor veelzijdige artikelen. Het Valkhof ligt strategisch: hoog op een uitloper van de stuwwal en tegelijkertijd pal aan de Waaloever. Het zijn de Romeinen die dit als eerste (h)erkennen en daar vervolgens dankbaar gebruik van maken. Haar bijzondere ligging blijft ook in latere eeuwen aantrekkingskracht uitoefenen op zowel Europese als regionale heersers en loopt als een rode draad door de geschiedenis van stad en burcht heen. Mede hierdoor is het Valkhof regelmatig het middelpunt van felle strijd. Met een onderbreking van enkele eeuwen blijft haar strategische karakter tot en met de Tweede Wereldoorlog gehandhaafd.

Lees in dit nummer hoe de Spaanse landvoogd Parma in 1591 vanaf de Reuzentoren een confrontatie tussen zijn troepen en die van Maurits van Nassau nauwlettend volgt. Inzet van de strijd is de schans Knodsenburg aan de overzijde van de Waal en het Lentse achterland. De verrassende ontknoping leest u in het artikel van "Lent-kenner" Martien Schenkels. Overigens is de schans Knodsenburg weer helemaal terug in het nieuws. Als onderdeel van de Nijmeegse stadsuitbreiding (Walsprong) werd serieus overwogen om Knodsenburg in min of meer gereconstrueerde vorm te laten terugkeren. De exacte vorm en uitvoering moesten nog wel bepaald worden... Wat de Valkhofvereniging betreft is discussie overbodig: reconstructie dient plaats

te vinden op basis van historische gegevens en een correct materiaalgebruik. De teruggebrachte vesting Bourtange bij Groningen is een prima voorbeeld. De maatvoering van Knodsenburg is bekend en onder meer terug te vinden in het artikel van Schenkels. Overigens dreigt de mogelijke aanleg van de roemruchte "hoogwater-geul" in Lent roet in het eten te gooien. Het studietracé loopt gedeeltelijk door het grondplan van Knodsenburg. Gelukkig is de bedding van deze geul in de zomer niet met water gevuld. Daarom is wat ons betreft een alternatieve reconstructie in de vorm van lage aarden wallen eveneens acceptabel. En natuurlijk voor de Gemeentelijke diensten een prima voorbereiding op een mogelijk contourenplan in het Valkhofpark..... !

Confrontatie Parma en Maurits in Lent

PARMA ZAG DE BLOEM VAN ZIJN CAVALERIE NIET TERUG

Finale worsteling om Nijmegen

Op de Reuzentoren van het Valkhof moest de veelgeplaagde en zieke Parma zien hoe zijn mannen aan de overkant van de Waal tevergeefs Knodsenburg bombardeerden en hoe hun stormlopen mislukten. In de morgenuren van 25 juli 1591 zette zijn persoonlijke garde de achtervolging in van twee vanen Staatse ruiters die zich in het gezichtsveld van de belegeraars hadden gewaagd. Hij zag zijn vrienden niet terug. Zij waren regelrecht in een hinderlaag van de voorhoede van het leger van prins Maurits tussen Ressen en het Lentse Visveld gelopen. De finale worsteling om Nijmegen was begonnen ...

Aanvankelijke successen Parma

Alexander Farnese, hertog van Parma en landvoogd van de Nederlanden was een briljant strateeg en een gewiekst diplomaat. Met de verovering van Antwerpen had hij de zuidelijke Nederlanden weer in Spaanse handen gebracht.

De volksopstand van 9 maart 1585 in Nijmegen 1) speelde hem in de kaart en bracht de meest noordelijke stad van het zuiden in zijn macht waardoor hij Venlo en Grave kon veroveren. Nijmegen werd belaagd vanuit een inderhaast opgeworpen schans op de Lentse oever. Voor het einde van het jaar had Haultepenne de Engels/lerse bezetting van de schans verjaagd en was de Waal grens met de opstandige gewesten geworden 2). Door het verraad van Stanley en York vielen Deventer en de schans voor Zutphen Parma in handen. De definitieve onderwerping van de noordelijke Nederlanden leek nu nog maar een kwestie van tijd ...

Keerpunt in de vrijheidsoorlog

De onoverwinnelijk geachte Spaanse vloot die Engeland op de knieën moest dwingen zou de macht van de Spaanse koning, ook in de opstandige Nederlanden, voorgoed bevestigen. Zijn veldheer Parma zou zich met 16.000 man bij die armada voegen voor een invasie in het rijk van de onbetrouwbare koningin Elisabeth. In 1587 veroverde Parma Sluis en hij trof alle voorbereidingen voor een vlotte overtocht met de armada naar de monding van de Theems. Het pakte heel anders uit. Howard en Drake belaagden de Spaanse zeekastelen met hun kleine branders. Zij richtten grote schade aan en zaaiden paniek onder de vluchtende bevelhebbers. Door de harde westenwind liepen galjoenen op de zandbanken. Justinus van Nassau en Jan van der Does met Hollandse schepen en Cornelis Lonck van Roosendaal met Zeeuwse schepen beletten Parma om zich met de armada te • verenigen. Een

verwoestende noordwester deed op 14 augustus 1588 het afsluitende werk. De armada was verwoest en de droom van de zwarte koning was uit.

Op de gedenkpenning van de Hollanders ter herinnering aan deze ramp staat: Gods adem heeft ze verstrooid.

Alexander Farnese, hertog van Parma werd 27 augustus 1545 in Atrecht geboren als zoon van *Margaretha* van Parma. Eind 1577 kwam hij met Jan van Oostenrijk naar de Nederlanden. Zijn eerste grote wapenfeit was de gewonnen slag bij Gembloers in 1578. Na de dood van Jan van Oostenrijk volgde hij hem op als *landvoogd* van de Nederlanden. Parma was een begaafd diplomaat die in 1579 de Unie van Atrecht realiseerde en als veldheer met de verovering van Antwerpen in 1585 het grootste deel van de zuidelijke Nederlanden weer onder Spaans gezag bracht. Daarbij geholpen door de volksopstand in Nijmegen in 1585. Na de verwoesting van de armada in 1588 was hij slachtoffer van valse beschuldigingen en achterklap aan het Madrileense hof door o.m. Medina Sidonia de vlootvoogd van de armada en naijverige Nederlandse edelen. Philips 11 bleef zijn veldheer vertrouwen ondanks het feit dat Parma vaak een onafhankelijk standpunt verdedigde. Parma

werd vooral geplaagd door gebrek aan financiële middelen waardoor zijn troepen regelmatig muitten en het platteland afstroopten en door zijn jonge rivaal Maurits die hem in 1590 en 1591 rake klappen wist te geven. Op 3 december 1592 overleed hij in Atrecht als een gedesillusioneerde man, nauwelijks 47 jaar oud.

Op weg naar zelfstandigheid

De Hollanders waren de kostbare en altijd muitende Engelse hulptroepen meer dan beu. De bekwame staatsman Johan van Oldenbarnevelt die in 1586 landsadvocaat van Holland was geworden streefde voor de verenigde provincies naar onafhankelijkheid en hij wist meer eenheid te brengen in het defensieve beleid. Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland overtuigde de Staten dat zij nu de Spanjaarden moesten aanvallen en daarvoor diep in de buidel moesten tasten: *Den rechten tijd, om te trachten, dat de vijandt over Rhijn ende Maas ende alles, aen d' Oostzijde van de stroomen geleghen van den oorlogh* gevrijd mochten werden. Die versuymenis van welcke gelegenheydt nimmermeer zoude zijn te verantwoorden *bij onse nacomelingen*. Het aanstormende talent, Maurits, prins van Oranje, en zijn neef, de Friese stadhouder Willem Lodewijk, werkten aan een staand leger dat de Spanjaarden in een snelle bewegingsoorlog veel schade moest berokkenen. Parma wilde zijn plan van voor 1587 uitvoeren: Dwars door Utrecht naar de Zuiderzee marcheren om zo Holland van de overige gewesten te isoleren.

Twee strategen van wereldformaat, ieder met zijn eigen frustraties. Parma ging gebukt onder het débacle van de armada en onder de grillen van zijn onberekenbare vorst die hem de middelen onthield om de rebellen te onderwerpen waardoor zijn troepen telkens aan het muiten sloegen en het platteland afstroopten

Maurits, graaf van Nassau en sinds 1618 prins van Oranje werd 13 november 1567 in Dillenburg geboren als zoon van Willem de Zwijger en Anna van Saksen. Na de gewelddadige dood van zijn vader werd hij in 1584 lid van de Raad van State van Holland en Zeeland en in 1585 al stadhouder en kapitein generaal en admiraal generaal van die gewesten. In 1590 van Utrecht, Gelder en Overijssel en in 1602 van Friesland en Groningen. Hij was een briljant strateeg. In de periode 1590-1597 bracht hij praktisch alle gebied ten noorden van de grote rivieren in zijn macht. In het diplomatieke verkeer was hij minder tactisch. Dat bracht hem in conflict met zijn leermeester Oldenbarnevelt. Een (godsdienst) conflict dat eindigde met de onthoofding van Oldenbarnevelt in 1619. Maurits was niet getrouwd, wel zijn van hem acht bastaarden bekend. Hij stierf op 23 april 1625 in Den Haag.

en Maurits die meer wilde bereiken dan bedillieke en gierige regenten hem toestonden. Zijn militaire successen maakten de altijd ruziënde regenten toeschietelijker met geldmiddelen en zij erkenden de autoriteit van de jonge veldheer. Maurits en Willem Lodewijk zuiverden de tuin van Holland van onkruid en verstevigden de omheining. De jonge republiek werd een factor van betekenis in Europa.

Krijgsverrichtingen

In april 1589 'verkoopen' de Engelse muiters het vestingstadje Geertruidenberg aan Parma. Van Mansfeld veroverd de Bommelerwaard, Heel, Brakel en Polderoyen. Parma wil nu snel doorstoten. Maar onderweg naar Brussel valt hij in de Dijle, hij krijgt koorts en vertrekt naar Spa om te kuren. Zijn bevelhebber van Mansfeld is niet in staat muerij onder zijn élitetroepen, Yereio viejo,' onder controle te krijgen en trekt zich terug op Grave. Gebrek aan middelen maakt de Spanjaarden machteloos. Parma blijft aandringen bij zijn meester om eerst de noordelijke Nederlanden te onderwerpen maar Philips bleef doof voor de argumenten van zijn veldheer De onberekenbare Philips bemoeide zich met de opvolgingperikelen in Frankrijk en gaf Parma opdracht een aanval op Frankrijk voor te bereiden en met zijn hoofdmacht naar Frankrijk te trekken. Met tegenzin voerde Parma de opdracht van zijn meester loyaal uit en hij wist in de periode juli-december 1590 zijn succes in Frankrijk te bekronen met

het ontzet van Parijs. Parma wist maar al te goed dat het Franse avontuur van de zwarte koning Maurits in de kaart speelde. Maurits kreeg Breda door een krijgslust in zijn macht (het turfschip) en veroverde

Johan van Oldenbarnevelt werd op 14 september 1547 in Amersfoort geboren. Van 1586 tot 1618 was hij onafgebroken raadspensionaris van Holland, in welke functie hij de Statenvergaderingen leidde evenals de buitenlandse diplomatie van de republiek. Tussen 1585 en 1588 was hij de ziel van het verzet tegen Leicester. (op de tekening de zittende figuur rechts) Mede door zijn optreden kwam in 1602 de VOC tot stand. In 1609 sloot hij, zeer tegen de zin van Maurits, het 12-jarige bestand met Spanje. In die conflictsituatie speelde de strijd van Arminianen en Remonstranten een rol. Het leidde tot zijn veroordeling en op 13 mei 1619 werd hij op het Binnenhof onthoofd.

Hedel, kasteel Hemert en de schansen van Elshout, Terheide, Crévecourt en Roosendaal en kreeg het stadje Zevenbergen bij verdrag. In het noorden werd Delfzijl veroverd.

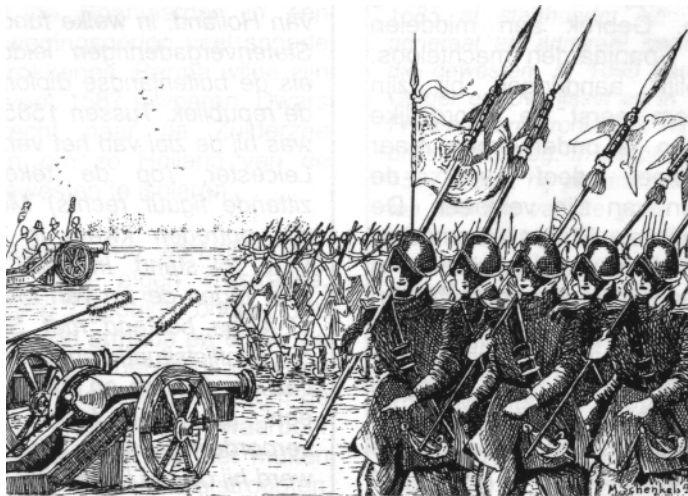
Worsteling om Nijmegen begint

De laatste aanslag van Maarten Schenck van Nideggen op Nijmegen eindigde 10 augustus 1589 met de

verdrinkingsdood van de condottière voor de Anthonispoort. Een slimme poging op 9 mei 1590 om de Hezelpoort op te blazen om Staatse soldaten binnen de wallen te brengen mislukte. Maurits wist, na de herhaalde mislukte pogingen de stad door een krijgslist in handen te krijgen, dat dit strategisch bolwerk alleen door voortdurende uitputtende bombardementen vanuit veilige stellingen kon worden bedwongen.

Maurits en Willem Lodewijk van Nassau reorganiseerden de strijdmacht van de jonge republiek tot een geducht Staats leger. De huurlingen werden niet langer voor een veldtocht geworven en daarna afgedankt, maar zij bleven ook in vredetijd in dienst, moesten dagelijks exerceren en zich in de krijgstechnieken bekwamen. Daarvoor werden zij redelijk betaald en bij veldtochten op vijandelijk gebied mochten zij de buit onderling verdelen. Hiermee

voorkwamen de bevelhebbers dat hun troepen aan het muiten sloegen wat bij de Spanjaarden om de haverklap gebeurde. Simon Stevin was de vestingbouwdeskundige die Maurits hielp bij de aanleg van een reeks forten die de jonge republiek tegen aanvallen van buitenaf moesten beschermen. De jonge bevelhebber introduceerde in zijn leger het wapen der genie.

Op de Lentse oever werd in een record tempo een machtige schans aangelegd die ver in de uiterwaarden reikte om Nijmegen te bestoken. 3) Karel van Mansfelt die de belegering van de schans Noorddam bij Zevenbergen opgaf om de bouw van de schans in Lent te vrijdelen trok over de Waal en vernielde wat al gebouwd was. Hij moest zich terugtrekken in het land van Cuyk omdat Nijmegen geen Spaanse troepen binnen haar wallen wilde hebben en omdat opnieuw muiterij dreigde. Bliksemsnel werd de hele noordelijke Waaloever door de Staatsen bezet en dag en nacht werd gewerkt aan de bouw van de schans 'Knodsenburg' 4) Kapitein de Jonge werd vestingcommandant. De schans werd bemand door 500 geoefende manschappen, voor zes maanden van leeftocht en munitie voorzien en met 24 vuurmonden begon de Jonge aan het bombardement van de stad. Vanaf de lage Waalkade kon de Spaanse artillerie de Staatsen achter hun zeven meter hoge wallen geen antwoord geven en de toestand binnen de wallen werd met de dag nijpender.

Parma naar Nijmegen

De verontruste magistraat van de stad schreef herhaaldelijk aan Parma wat de gevolgen waren van de aanhoudende bombardementen vanuit Knodsenburg. Omwille van de trouw van Nijmegen aan de Spaanse koning en het Roomse geloof, betoogde het Nijmeegse stadsbestuur, groeide het gebrek aan

munitie en aan leeftocht voor de bevolking en de Spaanse bezetting met de, dag en de schade aan gebouwen werd met de dag groter. Parma wilde de stad wel helpen maar kon dat eenvoudig niet omdat hij met handen en voeten aan het Franse avontuur van zijn vorst was gebonden. In Nijmegen groeide de vrees voor muiterij onder de Spaanse troepen en de burgers moesten toezien hoe de stadspoorten aan de Waalkade door Staats geschutvuur uit Knodsenburg werden verwoest, de spits van hun Stevenstoren werd weggeschoten en het torentje van het raadhuis werd vernield. De handel die al jaren onder het oorlogsgeweld had te lijden lag nu volledig stil. Ook de aanvoer van levensmiddelen uit de Over-Betuwe was gestremd en binnen de wallen leed de werkeloze bevolking gebrek door de torenhoge broodprijzen en onbetaalbare vleesprijzen. Pas toen de strateeg Parma reële mogelijkheden zag om met succes Knodsenburg aan te vallen kwam hij op 20 juni 1591 met 5.000 infanteristen, 2.500 cavaleristen en tientallen stukken geschut naar de Waalstad waar hij zijn intrek in het Valkhof nam. Op 13 juli trok de Spaanse legermacht over een solide schipbrug buiten bereik van het Knodsenburgse geschut over de Waal en omsingelde de schans.

Beleg van Knodsenburg

Knodsenburg is op een langdurig beleg voorbereid. De schans is hoog en sterk en biedt de verdedigers alle kansen voor geconcentreerd musket-

en geschutsvuur. Er is een grote voorraad munitie in de schans en alle materialen en ambachtslieden om schade aan de schans van binnenuit te herstellen zijn aanwezig. Gerard de Jonge heeft tijdig boodschappers naar de prins gestuurd want hij weet

dat hij tegen zo'n enorme overmacht niet zo lang stand kan houden. Overste La Motte, commandant van de Spaanse artillerie vuurt dagelijks 280 projectielen af op de schans. Op 22 juli was een enorme bres in de wallen geslagen. Met rijshout (z.g.

Belegering van Knodsenburg door Parma. Atlas van Stolk

rijsoffen) proberen de Spanjaarden de brede diepe gracht op die plaats te dempen voor hun stormlopen op de schans. De aanvallen werden keer op keer afgeslagen. Op de Reuzentoren van het Valkhof ziet Parma hoe die stormlopen veel levens kosten en hoe de belegering een langdurige geschiedenis dreigt te worden. Hooggeplaatste Spaanse officieren

sneuvelden voor de wallen van de schans waaronder Octavianus van Mansfeld, Frederik Carasse Napolitaan en Achillis Trifino van Vincention.

Maurits in de Betuwe

Maurits moest kiezen en hij kiest voor een treffen met Parma. In geforceer

de dagmarsen trekt hij van het bedreigde Steenwijk naar Arnhem, laat een schipbrug over de Rijn bij Arnhem slaan en trekt met zijn troepen de Betuwe in op weg naar Knodsenburg. In een hinderlaag buiten bereik van de nietsvermoedende belegeraars concentreert hij een voorhoede van 1.000 musketiers en spiesdragers en 500 ruiters die in de nacht van 24 op 25 juli een hinderlaag leggen. Twee vanen Staatse ruiters komen in de vroege morgenuren van 25 juli in het gezichtsveld van de belegeraars. Tien cornetten cavalerie waaronder de lijfwacht van Parma zetten de achtervolging in en worden in de hinderlaag geleid. De verraste achtervolgers worden omsingeld, neergesabeld of gevangengenomen. Een klein aantal weet te ontsnappen. 60 Spanjaarden sneuvelen, 150 gevangengenomen. De Spaanse kapitein Antonio Paradillio Spaenjaert werd zwaar gewond en overleed in Arnhem. Overste-ritmeester en kapitein van de lijfwacht van Parma, Don Alphonso Davalos behoorde tot de gevangenen evenals Luytenant Comte Decio Manfredi. De Staatsen maakten 250 paarden buit en waren trots op de Spaanse vaandels die hen in handen vielen.

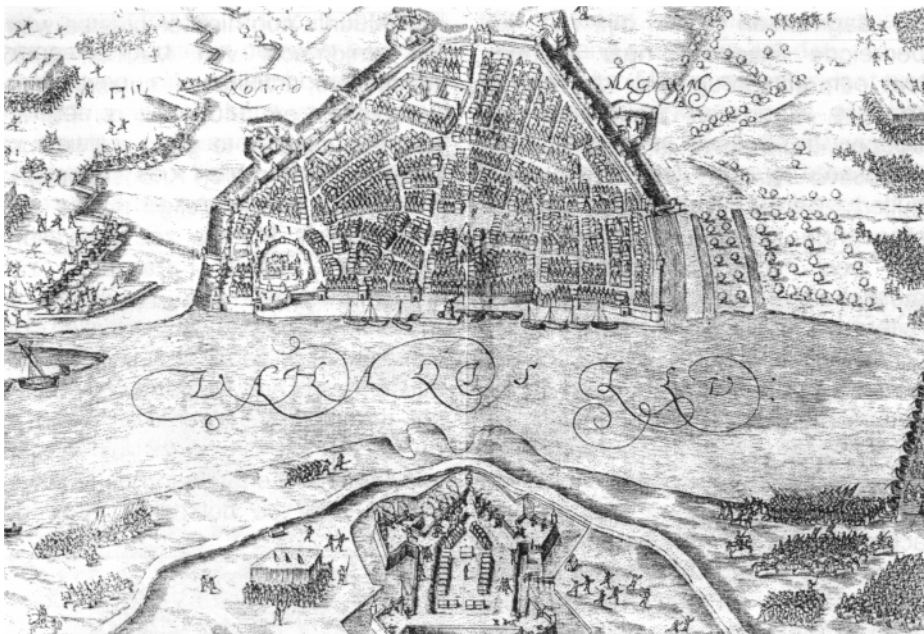
Beleg opgebroken

De krijgslist van de voorhoede van het Staatse leger was een harde klap voor de cavalerie van Parma. Tijdgenoten bezongen dit treffen als een klinkende overwinning. Maar Parma was een gewaarschuwd man op het moment dat de hoofdmacht

van Maurits nog niet ter plaatse was. De strijdmacht van Maurits: 6750 musketiers, artilleristen, spiesdragers, karabiniers en 1400 ruiters. Parma begreep maar al te goed dat hij met de Waal in de rug en Knodsenburg in de flank in een nadelige positie zou verkeren als Maurits zou aanvallen. Opnieuw toont Parma zijn krijgsmanskunst. Om de vijand te misleiden worden de aanvallen op Knodsenburg verhevigd en hij laat bliksemsnel een schans opwerpen om de schipbrug te dekken. Maar in de nacht van 25 op 26 juli worden alle Spaanse eenheden in de Betuwe, gedekt door de duisternis, naar de

Na het ontzet van Knodsenburg werd een gedenkpenning geslagen met op de achterkant de volgende tekst: "De bestendiging der Unie van Utrecht verkregen door de veroveringen van Zutphen en Deventer en het verdrijven der Spanjaarden uit de Betuwe in 1591." Uit de collectie van Museum Het Valkhof te

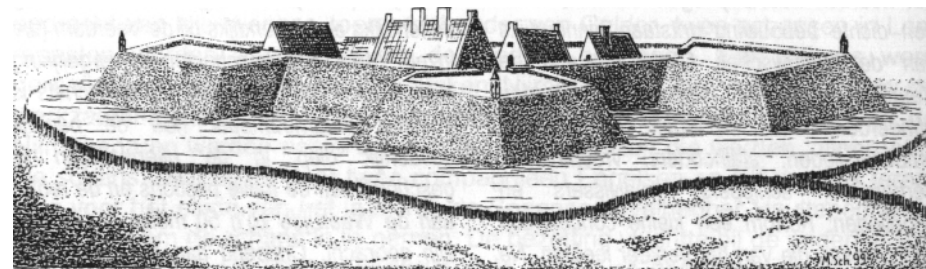

Het lot van de plattelanders

Lent, Doornik, Ressen, Oosterhout, Reeth, Bommel en alle andere dorpen en buurschappen langs de noordelijke Waaloever vielen onder het regime van de Unie van Utrecht. Alle mannelijke ingezetenen van 18 tot 60 jaar waren overeenkomstig dat verdrag gehouden arbeidsplichten voor defensie te vervullen en in oorlogstijd tegen betaling de z.g. 'pioniersdiensten' te verrichten. In de praktijk betekende dat, dat de arbeidsplichtigen uit de wijde omtrek karren en paarden voor de grondverzetten moesten leveren en de mannen met kruiwagens en schop dag in dag uit aan de opbouw van de schans moesten zwoegen. Voor de

Lentse mensen en de mensen in de andere dorpen en buurschappen langs de noordelijke Waaloever was de periode van 1585 tot de zomer van 1591 een rampzalige tijd. Het werk in de boerenbedrijven was door de tewerkstelling ontwricht, de veerdiensten op de Waal waren uitgevallen en de omzet op de Nijmeegse groenmarkten stagneerde, voor de aanleg van de schans waren vele panden met de grond gelijk gemaakt wat huisvestingsproblemen gaf, gedwongen inkwartiering voor de bezettingstroepen (wanneer de schans niet werd bedreigd) gaf de nodige overlast, het rooien van de bongerds in de omgeving van de schans was een regelrechte kapitaalvernietiging en de opgelegde

Van de schans Knodsenburg zijn enkele schetsen bekend. Onderstaande tekening werd ontleend aan een bijlage bij de tekst van het vredesverdrag van Nijmegen in 1678 met als titel: "Eigentliche Abbildung und ausführliche Beschreibung der berühmten Haupt- und Hanse-Stadt Niemaeghen samt der berufenen Schanz Knodsenburg". De tekst vermeldt de bouw van Knodsenburg in 1590 door de "vortrefflicher Kriegsheld, der klug-tapfere Grav Moritz von Nassau" die deze schans Knodsenburg noemde naar de wapens van de Nijmegenaren: "knodsen oder klippeln". De verovering van de schans en van Nijmegen betekende volgens de tekst dat Nijmegen nu nog tot de Verenigde Nederlanden behoort in plaats van tot de omliggende vorstendommen, zoals in vroegere eeuwen het geval was.

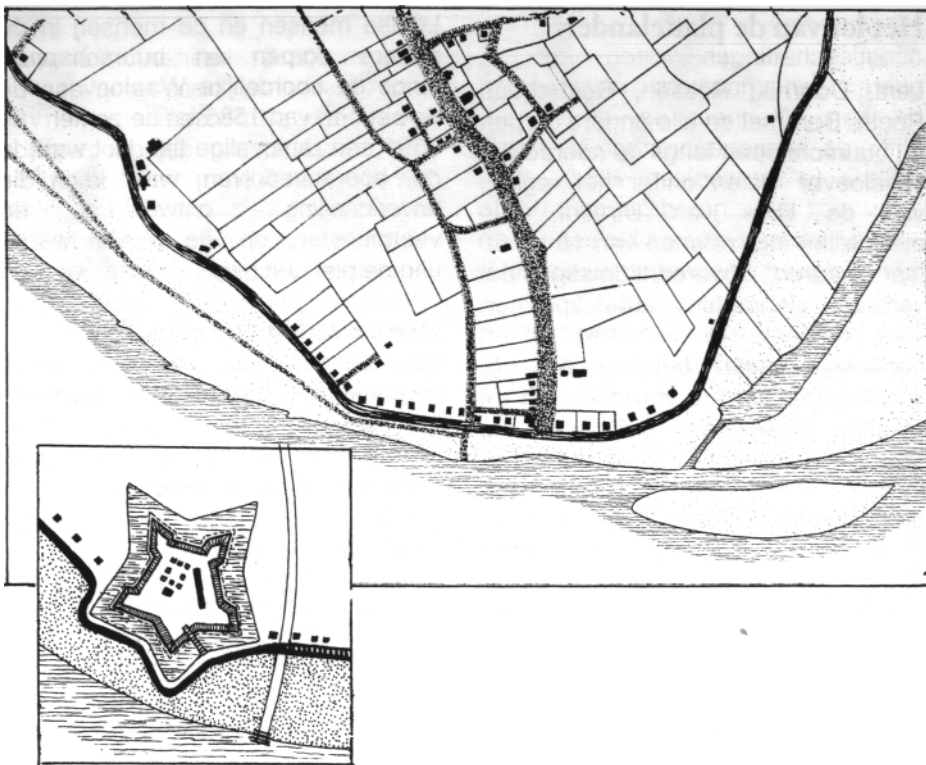

Nijmegen omsingeld door Maurits. Atlas van Stolk

veilige Waalstad gedirigeerd. Bij het aanbreken van 26 juli zien de belegerden dat het beleg is opgebroken en zij achtervolgen de achterhoede. Daarbij verliezen zij voor de onverwachte schans veel doden en gewonden. De achterhoede zag kans de schipbrug onklaar te maken. Hollandse oorlogsscheepjes arriveerden op 27 juli op de Waal. Een dag te laat! Op die dag verscheen Maurits in Lent in de ontzette schans Knodsenburg.

Parma was zijn jonge rivaal te slim af geweest. De beslissende slag met de

Spanjaarden op Lentse bodem had Parma verijld en Nijmegen was voorlopig voor Maurits onbereikbaar ondanks hevige beschietingen vanuit Knodsenburg. Parma, teleurgesteld en ziek, trok zich terug in Spa om opnieuw te kuren. Hij wist dat Nijmegen verloren was wanneer zijn hoofdmacht zich terug moest trekken voor een nieuwe veldtocht in Frankrijk. In oktober trokken de Spanjaarden zich uit Nijmegen terug, Maurits sloeg een schipbrug bij Weurt, omsingelde de stad en kon onder een oranjevaandel op 21 oktober de stad intrekken.

Kaart 1: Vóór de uittrekking van Nijmegen uit de Unie van Utrecht in 1585 was er in de late middeleeuwen aan het strategisch verkeersknooppunt Lent waar alle wegen uit het noorden naar Nijmegen samenkwamen een dichte bebouwing ontstaan binnendijs van de "Betuwschen Dyck" en aan de Veerdam waar de landsheerlijke ponten afmeerden. Hier woonden en werkten ambachtslieden, stalhouders, vrachtrijders, herbergiers, schippers, waalvisseren en kooplieden. Kortom een kleine concentratie van mensen die van hefverkeer leefden. Na de bouw van de schans is de bebouwing in

de omgeving van de schans verdwenen en waren alle bomen gerooid om een goed schootsveld te hebben. Bij de ingebruikstelling van de Grift (1609) en de Griftdijk (1611) is er weer bebouwing buitendijs en binnendijs bij de Veerdam (zie inzet). Maar nog bescheiden in vergelijking met de toestand voor 1585. Op die schets is duidelijk waarneembaar hoe de bandijk gevaarlijk diep in de uiterwaarden is geschoven en de halve bastions en de redan aan de Waalzijde zo'n 50 meter naar voren zijn gebracht. Ontleend aan de Stede-Atlas van Nijmegen door F. Gorissen.

oorlogsschattingen waren voor *de* boeren en pachters niet op *te* brengen. Wanneer op 23 oktober 1585 *de* Nijmegenaren proberen *de schans te* verwoesten worden *hun schouwen in de grond geboord en de Nijmeegse aanvallers vluchten in de* Lentse huizen *die werden* uitgerookt. Toen Haultepenne dreigde de Waal over te steken wisten de Engelsen en lereren niets anders dan de tactiek van de verschroeide aarde toe te passen; de kerk werd in brand gestoken en Huis te Lent werd verwoest. *De* bezetting van Huis Doornik zou toen door de Spanjaarden zijn gewurgd. Wanneer in 1591 Lent slagveld dreigt te worden vluchten de dorpelingen alle kanten op en verliezen zij hun paarden en hun vee. Pas in 1611,

zo leren ons de kaarten, is er weer enige bescheiden bebouwing aan de Veerdam. De mensen mochten uit eigen middelen de geleden schade inhalen. Verzekering bestond in die dagen *nog niet*. In de kronieken vinden wij geen *details over het lot van de plattelanders*.

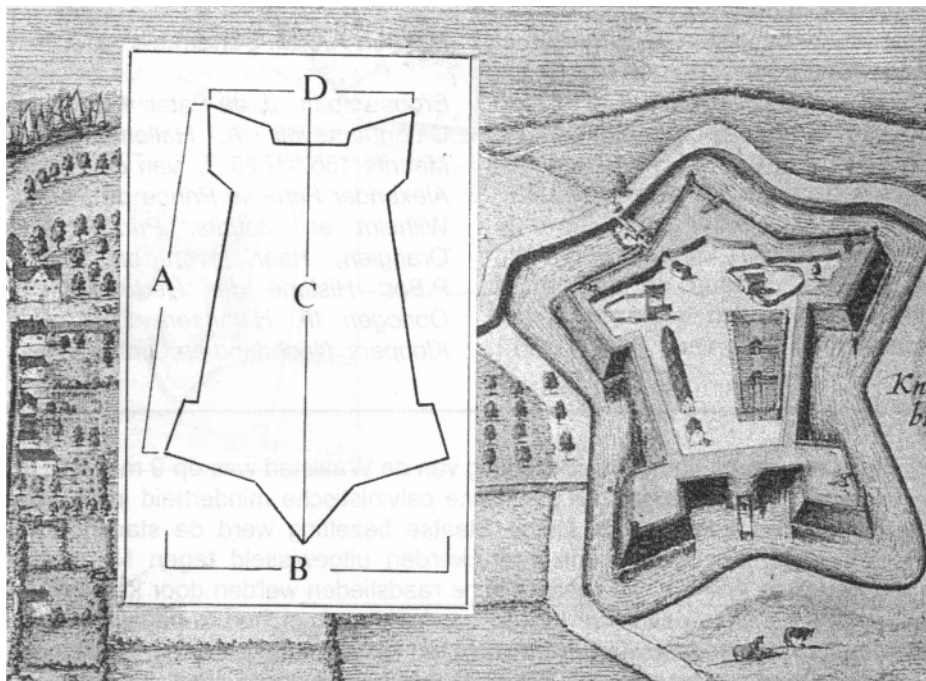
Martien A.G.M. Schenkels

Bronnen o.m.: J. de Pater. *Maurits en Oldenbarnevelt*. A. Hallema: *Prins Maurits 1567-1625*. L. van de Essen: *Alexander Farnese Prince de Parma*. Wilhelm en Maurits, *Princen van Oranien*, Haar leven en bedffl. P.Bor: *Historie der Nederlandsche Oorlogen III*. H.Jansen: *Lent*. P.J. Kloppers: *Nederland en Oranje*

1) De overwegend katholieke bevolking van de Waalstad was op 9 maart 1585 in opstand gekomen tegen de piepkleine calvinistische minderheid in de stad die de lakens uitdeelde. De kleine Staatse bezetting werd de stadspoorten uitgekuppeld, de beide predikanten werden uitgewisseld tegen Nijmeegse gevangenen in Arnhem, de calvinistische raadslieden werden door katholieken vervangen en de meeste calvinisten ontvluchtten met hun kapitaal de stad. Nijmegen trad uit de Unie van Utrecht en de Staatse bezetting werd door Spaanse vendels vervangen. De Waal werd de grens tussen Staatsen en Spanjaarden.

2) De Staatse bezetting was naar de noordelijke Waaloever gevlucht waar in opdracht van Nieuwenaar, toen stadhouder van Gelder, twee schansen in Lent moesten worden aangelegd om de stad te bedreigen. Een schans werd gerealiseerd. Tijdens de aanleg staken Nijmegenaren de Waal over om de werkzaamheden te verstoren. Hun boten werden in de grond geboord en de Nijmegenaren werden achtervolgd in de Lentse huizen die werden 'uitgerookt.' De schans werd bezet door twee compagnieën Engelsen en vijf vendels lereren. Nog voor het einde van het jaar trok de Spaanse bevelhebber Haultepenne de Waal over om de schans in te nemen. De bezetting vluchtte bij de nadering van de Spanjaarden. De Lentse kerk die al in 1580 was genaast voor de nieuwe religie werd in brand gestoken en het Huis te Lent waar Nieuwenaar kwartier

had gehouden, werd verwoest door de Engelsen. Parma gaf opdracht om de schans te slechten, maar de Nijmegenaren hielden de schans bezet. In januari 1586 brak de Lentse bandijk onder het ijsgeweld. De schans werd verlaten en verviel. Tussen 1585 en 1590 was Lent en andere dorpen langs de Noordelijke Waaloever een soort niemandsland. Prof. Dr. F. van der Meer geeft op kaart 37 van zijn 'Atlas van de westerse beschaving' de situatie weer. Zie ook kaart 1.

Kaart 2: Fort Knodsenburg in 1649 op een kopergravure van Blaeu (noorden bovenzijde). In de inzet de plattegrond van de schans (noorden onderzijde). De afstand tussen de twee bastions aan de zijfronten (A) was 128,45 meter. De afstand tussen de halve

bastions aan de Waalzijde (B) was 110,10 meter. De afstand tussen de bastions aan de landzijde (D) was 77,20 meter. De lengteas (C) was 176 meter. Om de natte gracht van 4,5 meter lag een bedekte weg die in het glacis beschermd werd door palissaden.

3) Na de mislukte aanslagen op Nijmegen gaf Maurits opdracht om op de plaats van de eerste schans in Lent een sterke offensieve schans aan te leggen: "...heeft *sijn* Excell. tegenover *Nimwegen* een schanse beginnen te *doen* slaen om die van Nimwegen daer mede te benauwen..." schrijft P. Bor in *Historie der Nederlandsche Oorlogen*. W. Baudartius van Deynse schrijft in *De Nassausche Oorlogen*: "...op het eynde van de *maandt* Juli is dese schanse soo wijdt *ghebracht*, dat men deselfde teghen *eenen* aanloop conde *verdedighen*; ende met der tijdt is *sij* stercker en hoogher opgebout." De schans werd gebouwd volgens de principes van vestingbouwer Simon Stevin. Een vijfbastion schans of beter gezegd een schans met twee hele bastions aan de landzijde, twee halve bastions aan de Waalzijde met een naar voren springende redan tussen de halve bastions. De schans was omgeven met een diepe gracht. De wallen waren 7 meter hoog en op de kruin 4 meter breed. Voor de bouw van de schans was de bandijk diep in de uiterwaarden gelegd (zie kaart 2) Alle arbeidsplichtigen tot in de wijde omtrek werden opgeroepen om mee te werken aan de bouw van de schans. Pressing werd dit systeem genoemd. Vrouwen en kinderen moesten maar zien dat het noodzakelijke veldwerk en het werk op de boerderij werd geklaard. Alle bebouwing in de omgeving van de schans werd gesloopt en alle bomen gerooid voor een vrij schootsveld. Met de belangen van de dorpsbewoners werd geen rekening gehouden. Zie ook kaart 2.

4) Knodsenburg is een scheldwoord, dat betrekking heeft op de volksofstand van 25 september 1566 toen de massa, "zoo mans als vrouwen met *knotsen* en *ander* geweer" de calvinisten uit de stad verdreven en een beeldenstorm vrijde. Tot 1591 werd deze dag als een feestdag gevierd vertelt ons van Schevichaven. P. Bor schrijft in zijn *Historie der Nederlandsche Oorlogen*: "het fort werde *Knodsenburg* genoemd ten regarde, omdat de borgeren van *Nimwegen* als *sij* murmeerden of oproerich waren, Knodsendraegers genoemd en de *knotsen* op de straten plachten te brengen."

Ruim zes eeuwen zagen de Lentse mensen op hun bandijk aan de overkant van de Waal de machtige burcht van Frederik Barbarossa. Tot de verwoestende sloop van Het Valkhof. Op een kale heuvel resteerden slechts de St. Nicolaaskapel en de troosteloze

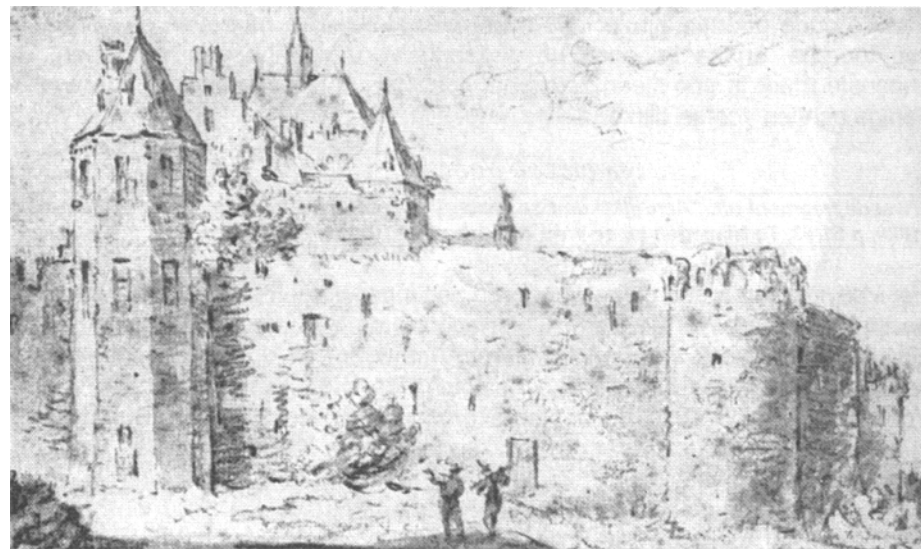
HET VALKHOF VÓÓR EN NA DE SLOOP

Bijeengelezen door Maurice Vollebregt

Het is fascinerend en tegelijkertijd wonderlijk om te lezen hoe onze voorvaders in de 18e en 19e eeuw het Valkhof wisten te beschrijven. Bekijk het trotse gebouwencomplex door de ogen van Johannes Smetius, net vóór de sloop, beschreven in zijn beroemde boek *"Cronyk van de Stad der Batavieren"*. Lees vervolgens hoe J. Buurman, enkele decennia later, het park en de verdwenen burcht laat terugkomen in een aardrijkskundeboek voor de lagere school! De huidige wijze van geschiedschrijving is behoorlijk veranderd. Toch zijn beide fragmenten, gezien in het licht van hun eigen tijd, unieke stukjes Valkhofhistorie!

Eerste fragment uit: "Cronyk van de Stad der Batavieren, door Johannes Smetius. Uit de eigenhandige aantekeningen verbeterd en vermeerderd, voorts vervolg tot den Jaare 1784, . 19-21. Te Nijmegen, Bij A. van Goor, Stads- en Quartiers-Drukkers"

De Burgt, of het *Keiserlijk Palleis*, word gemeenlijk het Valk-hof genoemd, met een bedurven woord van *Waal-hof*, als of men zeide het *Hof aan de Waal*, of het *Hof der Waaen*: want het is twijfelagtig, of de Waal (*Gallicus Rhenus* gelijkse Catullus noemt) van de oude Waaen, die hier voor de Batavieren hebben gewoont, en na het binnenste deel van Vrankrijk vertrokken zijn, dan of de Waaen van de Waal hunnen naam verkregen hebben, zoo men de oude gedenkteeken, en nabuurschappen der letteren G en W in 't gebruik van die taaen aanmerkt. Deze Burgt legt zeer ruim aan de Waal op een steile hoogte, daar men alleen langs de vlakte kan aankomen, omringd met sterke muuren, en hooge toorens van duifsteenen, behalve dat zij van boven, inzonderheid na 't zuiden, daar zij door de menigvuldige veranderlijkheden van regen en zonneschijn afgeteert was, in de vorige eeuwen van gebakken steen vernieuwt is. Zij begrijpt drie groote plaatzen, en heeft twee Capellen, van welke de grootste met twee omgangen van acht pijlaren onderscheiden is, na de gedaante, zoo men meent, van die geene, welke tot Aken en Parijs onder den naam van Capel gezien word: In dezelve zijn twee oude opschriften; van deze Burgt inzonderheid van haare middelste tooren is een uitzigt, van welke veele reizigers verzeekeren, dat se nooit elders genoeglijker hebben gezien; Hier is een boog van eene wonderlijke grootte, en de gantsche Burgt is een zeer doorluchtig gedenkteeken van de eerwaardige oudheid, zelf van wegen de onderaardsche boogen, en konstige pijlaren. De omring der vesten is eertijds kleiner geweest: maar de Stad is in 't jaar duisent vier hondert en seven-en sestig uitgelegd, en met een nieuwe muur, wal en graft voorzien, binnen welke de voor-steeden en het Hof zijn beslooten.

Om wajling van het Valkhof, zuid- en oostzijde. Cirra 1700. Pentekening in Obst-indische inkt en potlood van onbekende meester. Collectie Museum Het Valkhof

Van de oude poorten zijn 'er nog twee overig, dewelke na boven de gedaante van toorens, en na beneden de gedaante van regenboogen vertoonen; de buitenste muur is van steen zeer hoog, en met toorens voorzien, onder welke eenige achten voeten dikker als de muur zijn.

Tweede fragment uit: "Aardrijkskundige beschrijving der stad Nijmegen door J. Buurman, 1829, p. 51-53. Te Nijmegen bij de Wed. J. C. Vieweg en Zoon, Stadsdrukkers."

Het *Valkhof*; een breed plein, waar men den ingang heeft van eene aangename wandelplaats, het *Hof* genoemd, zeer schoon op een afzonderlijken heuvel of uitspringenden hoek van den Hunnerberg gelegen, en door ons geheele land vermaard van wege de heerlijke gezigten, die men hier van rondom heeft.. Voorheen was op deze nu beplante grondvlakte een paleis of Burg, welke meent dat door Julius Cesar gesticht, en later door Keizer Karel den Grooten, die op denzelfden veeltijds zijn verblijf hield, omtrent het jaar 800, vernieuwd is; dewijl de Noormannen dit gebouw verwoest hadden. Deze Burg werd, bij de belegering der stad door de Franschen in 1794, zwaar beschadigd, en is het jaar 1796 voor afbraak verkocht, tot grooten spijt van de zoodanigen, die de overblijfselen van vroegeren tijd op hoogen prijs stellen. Men vindt hier nog de bouwvallen en het halfgrond van eenen ouden Tempel, welke aan den buitenzijde tegen den Burg was aangebouwd, beneevens eene zestienzijdige Kapel, die nog in haar geheel is. Deze tempel en kapel meent men, dat weleer dienden ter uitoefening van de Heidensche godsdienst, maar in 799 zouden zij, op verzoek van meergenoemden Karel *den* Grooten, door Paus Leo III., tot Godsdienstig gebruik voor de Christenen zijn ingewijd. Bij het afbreken van den Burg heeft men weten te bewerken, dat deze twee gedenkteeken der hooge oudheid zijn staan gebleven. De Voerweg, gedeeltelijk bestraat in 1643, waar men de Hunnerpoort heeft, De *Rozemarijns*- of Vildersgas. - De Lange Baan. - Het Ronddeel, hetwelk nog den naam heeft behouden van eenen ouden toren, die hier vroeger stond. De *Lindenberg*, aan het einde van welken men de Veerpoort heeft.

VRAGEN: Wat heeft men op het Valkhof. - Was hier voorheen ook iets merkwaardigs. - Wanneer zoude dit gebouw reeds zijn gesticht - Wat weet gij daarvan verder. - Vindt men hier ook nog iets bijzonders. - Waartoe dienden deze Tempel en Kapel voorheen. - Is er nog iets belangrijks aantemerken?

Beide fragmenten werden ontleend aan: *Het Valkhof - Historisch Nijmegen in Pen en Penseel*. Boekhandel Dekker v.d. Vegt in samenwerking met de Valkhofvereniging, medio 1980. Herdruk van het oorspronkelijke boekje uit 1960.

Camb'ngische kapel. Circa 1830. Podoodtekening van B. C. Koekkoek (1803-1862). Formaat 153 x 197mm. Collectie Städtisches Museum Ha us Koelkoek - Klem.